

ІЄРАРХІЯ ВЕСІЛЬНИХ ЧИНІВ СЛОБОЖАНЩИНИ КІНЦЯ ХІХ – 80-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ: ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Світлана Маховська

УДК 392.51 (477.54/.62)«18/19»

У статті здійснено спробу проаналізувати зміни, що відбулися в назвах і структурно-функціональних характеристиках весільних чинів на території Слобожанщини в кінці ХІХ – упродовж 80-х років ХХ ст., визначити локальні особливості складу персонажів весілля в досліджуваному регіоні.

Ключові слова: весільні чини, Слобожанщина, весільні традиції, трансформації.

In the article the author makes an attempt to analyze the changes that took place in the names and structural-functional descriptions of wedding ranks on territory of Slobozhanshchyna in the late XIXth –the eighties of the XXth centuries, and to define the local features of wedding personnel of the investigated region.

Keywords: wedding ranks, Slobozhanshchyna, nuptial traditions, transformations.

Весільні традиції в кожному селі Слобідської України здавна мали осередковий характер побутування, тобто відрізнялися від весільних обрядів сусідніх сіл і водночас мали з ними спільні ознаки. Це пояснюється пізнім (середина ХVІІ ст.) цілеспрямованим заселенням території групами переселенців, які прагнули святкувати весілля так, як на місцях попереднього проживання [1]. Однак соціально-економічні та політичні умови, у яких перебувало населення Слобожанщини, надали весільній обрядовості специфічних характеристик, що відрізняють її від весільних традицій інших регіонів України [2, с. 64].

Невід'ємним структурним компонентом слобожанського весілля, з огляду на персонажний склад її виконавців, були весільні чини. На досліджуваній території вони зазнали певної трансформації протягом кінця ХІХ – 80-х років ХХ ст., про що свідчать назви весільних персонажів і частково їхні функціональні характеристики. Тому вивчення змін, які відбулися в ієрархії весільних чинів Слобожанщини цього періоду залишається досить актуальним.

Однією з перших праць, де під час опису етапів весілля автор частково наводить характеристику його учасників з використанням назв деяких весільних чинів («старости», «дружки», «боїри», «світлика»), є дослідження Г. Калиновського «Описание свадебных украинских простонародных обрядов в Малой

России и в Слободской Украинской губернии...» [12].

Поряд зі структурою весільної обрядовості склад весільних персонажів стосовно різних сіл (слобод) Старобільського повіту Харківської губернії описано в праці «Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии» [4], що вийшла за редакцією В. Іванова в 1898 році.

Це питання в українській традиції студіювали О. Кравець [7], О. Курочкін [9], Н. Здорова [5], В. Борисенко [3] та ін. Однак дослідженню власне слобожанських весільних чинів та пов'язаних з ними трансформаційних процесів достатньої уваги приділено не було.

Основу праці складають друковані джерела кінця ХІХ – середини ХХ ст., зокрема зазначені вище, а також польові матеріали, зібрані автором у селах Донецької, Луганської, Сумської та Харківської областей, які хронологічно охоплюють 30–80-ті роки ХХ ст. У статті здійснено спробу проаналізувати зміни, що відбулися в назвах і структурно-функціональних характеристиках весільних чинів на території Слобожанщини кінця ХІХ – початку ХХ ст. і 30–80-х років ХХ ст., визначити локальні особливості персонажного складу весілля досліджуваного регіону.

На Слобожанщині науковому визначенню весільних чинів відповідав народний еквівалент «свадьбани», що походив від слова «свадьба», яким місцеві мешканці загалом

означали весільний обряд. Про терміни «вісілье» і «свадьба» стосовно Харківської губернії кінця ХІХ ст. писав В. Іванов [4]. Згідно з даними середини ХХ ст. останнє означення мало певні діалектні форми: «свайба» було поширене на півночі регіону [17; 23; 32; 33; 39; 45; 48; 49; 50; 61; 66; 70], а «свальба» – переважно на сході Луганщини [27; 29].

Головними учасниками весільного обряду були, звісно, самі молоді, яких на всій досліджуваній території називали «молодий» і «молода». Наприкінці ХІХ ст. за умови вдалого сватання дівчину й парубка називали «князь» і «княгиня», про що свідчать метафоричні тексти, зафіксовані в слободі Курячівка Старобільського повіту Харківської губернії: «Старосты, паны-пидстаросты, хто до кого, а мы до Бога, та до вашего здоровья, — благословить, старосты, молодого князя за стил завьисты» [4, с. 502]. М. Костомаров терміни «князь» і «княгиня» пов'язував із санскритським коренем *dak* — «народжувати», що означало власне голову роду [6, с. 50–51]. Деякі дослідники говорили про вживання цих термінів у зв'язку з переходом до іншої вікової групи в родовій общині [14, с. 643].

Надзвичайно важливу роль у весільному дійстві відігравали батьки молодят, яких залучали до багатьох обрядових дій, особливо передвесільного та весільного циклів: «сватання», «змовин», «розглядин», «благословення молодих» тощо. Вони мали відношення також і до ритуалів післявесільного циклу (звичай «катати батьків» та «забивати чіп»). У післявоєнні роки на слобожанському весіллі рідних батьків молодим заміняли «батьки посаджені» (частіше «посажені») [15–18; 21–23; 26; 28; 35; 39; 53; 55; 56; 60–62; 66], що зумовлено масштабними людськими втратами в роки Другої світової війни і значною кількістю молодят-сиріт. У центральній частині регіону подекуди побутувало визначення «названі батьки» [49; 57; 68]. Функції батька на «свадьбі» міг виконувати хрещений батько, рідний дядько, старший брат або інший близький родич і навіть сусід. За матір могла бути відповідно хрещена, тітка, старша сестра чи інша жінка з-поміж знайомих та близьких. Хрещені

батьки загалом відігравали важливу роль у весільному обряді й посідали одне з найповажніших місць в ієрархії його виконавців.

Наречені були центральними фігурами «весільного поїзду», на означення якого в с. Бондарівка Марківського району Луганської області збереглося поняття «бесіда» [21]. Простежується зв'язок з терміном «бес'їда», який у фольклорно-етнографічних записах кінця ХІХ ст. означав присутніх на весіллі гостей. Проте це поняття існувало одночасно з поняттям «поїзд» [4]. Починаючи з 30-х років ХХ ст., «бесіда» як визначення майже зникло з весільної термінології, а «весільний поїзд» набув ширшого використання [17–20; 22; 23; 25; 26; 30; 33; 35; 39; 40–43; 55; 58; 65; 68; 70].

У складі весільної «бесіди» розрізняли дві категорії дійових осіб за належністю до того чи іншого роду — молоді або молодого. Науковці звертали увагу на відображення родового чинника у весільному середовищі та поділ останнього на одружених і неодружених учасників. Право перших у давньому суспільстві було пріоритетним. Визнано і той факт, що групи молодого і молоді в минулому формувалися з кровноспоріднених родів кожного з них [13]. Групу молодого представляли одружені чоловіки й молоді: «свати» або «старости», «дружко», «піддружий», «свашки», «підсвашки», а також неодружена молодь: «дружки» або «боїри», «світлики». До групи молоді входили відповідно «свашки» та «дружки» і брати. Разом вони утворювали почет молодих, виконуючи основні ритуальні функції.

Структуруючи весільний обряд як послідовну систему актів, можна помітити чіткий сценарій появи весільних чинів під час ритуалу. Так, у передвесільній частині бере участь лише чин «сватів» або «старост» — поважних осіб похилого віку, від яких залежало, чи засватають молоду. Свого часу В. Іванов звернув увагу на побутування в Старобільському повіті Харківської губернії звичаю ходити на «змовини»: «Прежде приходят “старосты”, почетные люди, и спрашивают у родителей: “чи согласны свою дочь отдать”; если родители согласны, то и отдають не смотря на

то, что иногда невеста бывает несогласна. Обыкновенно сватаются, если понравятся сваты, а не молодые друг другу» [4, с. 96]. Недаремно, за твердженням Н. Здоровеги, «старости були особливою категорією верховних правителів-жерців у стародавній Русі» [5, с. 65]. Проте поступово значимість сватів зменшувалася, зважаючи на те, що свата обирали з найближчих родичів для здійснення лише окремого конкретного весілля і він не відповідав за відправу всіх весілля, які відбувалися в селі впродовж року.

Актуальним постає також питання про кількість сватів. Наприкінці XIX ст. батько обирав двох-трьох осіб, які йшли сватати дівчину за його сина. Пізніше їх число змінювалося (три, п'ять, сім, дванадцять тощо), однак, за народними прикметами, на більшості території Слобожанщини бажаною була непарна кількість старост, «шоб молода була до пари» [42; 59; 63; 64; 68; 69; 70]. Трапляються також згадки про число 7 як «сімейне число». У с. Стара Краснянка Кременського району Луганської області сватати дівчину йшли «...сваха [мати молодого], сват [батько молодого], дед, баба, дружок с его стороны, і ще там, шоб було сем человек» [36].

Серед весільних чинів 20–80-х років термін «свати» використовували переважно на означення батьків молодих, а «на змовини» та «сватання», крім них, ходили спеціально обрані «старости». Так, «староста» був головним виконавцем ритуалів, а його помічника в деяких селах Харківщини називали «підстаростою» [68; 70; 71]. Наявність «підчинів» була досить характерною для весільного обряду кінця XIX ст. У місцевому ж обряді XX ст. збереглися лише деякі з них: «свашка» — «підсвашка» [49], «дружок» — «піддружий» [42].

До складу обрядових персонажів входила також група «старших», «середніх» і «менших» чинів. Під впливом трансформаційних процесів вони з часом або повністю зникли (Донецька, Луганська області), або збереглися тільки деякі з них. Так, наявність «старшого дружка» («боярина») і «старшої дружки» була характерна для більшості території Сумської та Харківської

областей. «Старші» і «менші» чини зафіксовано в с. Дмитрівка Первомайського району Харківської області та с. Миропілля Краснопільського району Сумської області. І лише в с. Могриця Сумського району Сумської області до 80-х років XX ст. функціонували всі три форми.

На власне весільному етапі головуючим уважався «дружок» — представник роду молодого, одружений старший чоловік, який добре знав правила місцевої весільної традиції. Найчастіше функції керівника весілля виконував брат молодого або близький знайомий. За матеріалами XIX ст. «дружок» був посередником між «старостами» і «свадьбями», заводив молодого за стіл, заносив і ділив коровай, роздавав шишки, відповідав за хустку для покривання молодої. Подібним за функціональним призначенням був чин «піддружого» — представника роду молодої, одруженого брата нареченої. До його обов'язків входило заведення за стіл молодої, наповнення чарок гостей і всіляка допомога «дружку». На початку XX ст. чин «піддружого» зберігся лише в деяких селах [25; 41; 45; 46; 49; 67], і виконавцем усіх важливих обрядових дій залишався «дружок». Подекуди номінація «дружок» замінювалася термінами «старший сват» [15; 16; 38; 39; 52; 56], «староста» [68; 70; 71] або «дружок» [17; 37; 48–50; 55].

Під час проведення весільного торжества з'являються також «свашки» — заміжні молоді жінки з боку молодого і молодої. Вони обов'язково входили до «весільного поїзду» нареченого, супроводжували молодих після вінця, брали участь в обряді покривання молодої, роздавали гостям шишки під час «дарів», пришивали квітку до капелюха молодого, перевозили придане нареченої. Іноді від кожного роду було по дві «свашки». Одну з них визначали як «свашку» або «старшу свашку», іншу — як «підсвашку». Подекуди на Сумщині [49] останній термін зберігався до 70-х років XX ст., але на більшій частині досліджуваної території він зник. Пов'язували хустку молодій дві жінки — «свашка» від молодого і «свашка» від молодої. Це можна пояснити тим, що покривання дівчини належить до обрядів пере-

ходу, тому відхід від одного роду і прилучення до іншого повинно було відбуватися за участі представниць обох сімей.

До весільного оточення молодих належали весільні чини, які виконували важливі, але одномоментні функції: «приданки» [21], або «придани» [16; 52], «худобники» [42; 49; 68], «скринники» [48]. До виконання окремих обрядів і функцій залучали «коровайниць», «запорожців», «убиральниць», «ряджених», «музик», «співух». Так, «приданки» («придани»), «худобники», «скринники» — це група осіб, основним обов'язком яких було перевезення приданого молодої, на що вказують самі назви. Вони виносили ліжко разом з постілью на вулицю біля хати молодої, гарно застиляли, після чого сусідські жінки дивилися, чи гарне придане в молодої. «Свашки» підкидали подушки догори, перевіряючи, наскільки вони легкі, і при цьому голосно «хіхкали» [25].

Для випікання короваю запрошували «коровайниць» — заміжних жінок з-поміж рідні, які досконало знали технологію випікання весільного хліба та особливості магично-ритуальних дій, що цей процес супроводжували. У слободі Курячівка Старобільського повіту Харківської губернії наприкінці XIX ст. під час виготовлення короваю обов'язково мав бути присутній чоловік, який одним пальцем місив тісто. Звичай залучати чоловіка або хлопчика до цього ритуалу зберігався до середини XX ст. [4, с. 90].

Термін «запорожці» побутував на території Сумської та Харківської областей. Його використовували на означення людей, яких не запросили на святкування, але які з цікавості все одно заглядали у вікна тієї хати, де грали весілля — перебували «за порогом» [44; 70]. Вони спостерігали за ходом обряду зі сторони, зокрема, як «убиральниці» (жінки з боку молодої) облаштували кімнату для майбутнього подружжя в хаті свекрів — вивішували рушники, застеляли ліжко, заносили скриню [64]. Зазвичай «запорожці» отримували від хазяїв шишку і чарку горілки.

На післявесільному етапі «свадьби» одружені чоловіки і жінки переодягалися в «цигани»,

«лікарів», «кузнеців», «молодого» і «молоду» тощо. Вони утворювали чин ряджених — обов'язкових учасників місцевого весільного обряду. Зранку на другий або третій день (залежно від загальної тривалості «свадьби») «цигани» врожали гостям по руді чи на картах, крали в сусідів курей, гусей та все, що могли вкрати; «лікарі» перевіряли, чи задовільний у «свадьб'ян» стан здоров'я після першого весільного дня; ряджені «молодий» і «молода» імітували справжніх, але в досить кумедній формі. На Харківщині до цієї групи належали також «кузнеці», які «підковували всіх непідкованих» [68]. Ряджені за кожну свою дію вимагали гроші, що дозволяло гуляти «свадьбу» протягом тижня.

Жодне слобожанське весілля не обходилося без «музик» і «співух». Поширеними музичними інструментами були «балабайка» (балабайка), гармошка і бубон. А от обрядові пісні виконували без музичного супроводу. Наприкінці XIX ст. основними виконавцями весільного фольклору були «свашки», «дружки», «бояри», «світлики» та жінки похилого віку, тобто майже кожна друга особа на селі. Поступово на весіллі співали лише бабусі, а вже у 80-х роках XX ст. під час обряду майже взагалі перестали співати.

Другою групою учасників весільного дійства були неодружені члени роду. Серед неодруженої молоді найближчою до молодого особою був «боярин» (діалектна форма побутування «буярин» [21]). Цей термін хоч і найпоширеніший, але не єдиний у регіоні. Другою за частотою використання є номінація «дружок», що побутувала переважно на Луганщині [18–21; 24; 28; 29; 31; 32; 34], рідше — на Сумщині, Донеччині та Харківщині [15; 47–49; 54; 61; 62]. Крім того, на території Харківської області подекуди зберігається назва «шафер» [65; 68; 69], яка є синонімом терміна «старший боярин» на весіллі XIX ст. [4, с. 87]. «Старший боярин» був один, а інших запрошених неодружених друзів молодого називали «боярами». Іноді наречений обирав собі «середнього» та «меншого боярина», які частково виконували функції «старшого» [39–41; 43; 46; 51; 63; 70].

Іншою ключовою особою весілля був брат. За свідченням П. Лавровського, слова «батько» і «брат» у слов'янських мовах мають спільне походження, і в патріархальній родині брат «розглядався як природний покровитель сестри, як за життя батьків, так і після нього» [10, с. 28]. На Слобожанщині головна функція брата молоді — продаж місця біля сестри на посаді. Головним атрибутом «продавця» вважався «кийок» із соломою (за матеріалами ХІХ ст.) або реп'яхами (початок — середина ХХ ст.) на кінці, за допомогою якого брат вимагав від молодого викуп. Функціонально «кийок» подекуди могла замінити звичайна скалка [4, с. 624].

У регіональній традиції чин «світилки» належав молодшій сестрі нареченого (якщо така була) або іншій дівчинці з його роду. Значення назви «світилка» відповідає її ритуальній функції — «зберігати вогонь»: «Старшая свитилка держитъ мечъ, которій связываетъ из васильковъ, крокоса и гвоздикъ; въ мечъ воткнуты два деревяннихъ копя и къ нимъ приклеиваютъ горящую свѣчу» [4, с. 502]. У народі вважалося поганою прикметою, якщо вогонь згасав, тому світилка мала дуже уважно стежити за свічкою до приїзду молодих у хату свекрів.

Студіюючи матеріали В. Кравченка про вогонь, І. Несен уперше звернула увагу на міфологічний контекст образу світилки: «Вона восени ходить по полях, як зберуть хліб, в той час як женять свічку. Отже, можливо, вона і є тим духом, який цей вогонь запалює. Люди її бояться. А вогонь на полях називають світилкою. Може явитись у вигляді свічі» [8, с. 157–158]. Дослідниця дійшла висновку, що «функції міфологічної світилки практично тотожні функціям світилки весільно-ритуальної» [11, с. 183].

1. Багалій Д. І. Історія Слобідської України / Д. І. Багалій ; [передмова, коментар В. В. Кравченка; художник, упорядник ілюстр. В. О. Ріжак]. — Х. : Основа, 1990. — 256 с. : ілюстр. — («Пам'ятки історичної думки України»).

2. Беляєва І. В. Весільний обряд в регіональній традиційній культурі Слобожанщини / І. В. Беляєва // Культура України: історія і сучасність : міжнародна науково-теоретична конференція, 25–26 жовтня 1994 р. : тези доп. — Х. : ХДІК, 1994. — С. 64–66.

Дівоче оточення молоді утворювали її подружки, яких називали «дружками». Разом з молодію вони запрошували гостей на весілля, прикрашали косу молоді на «дружбинах» («вечоринах», «підвесілку»), пришивали квітку до капелюха молодого й постійно сперечалися з хлопцями. За аналогією до «старшого боярина» «старша дружка» звалася «шаферина» [4, с. 89]. Її усіляко допомагали «середня» і «менша дружки» [39; 41; 43; 46–48; 52; 63; 68; 70]. Подекуди трапляється ототожнення функцій «старшої дружки» і «світилки», що, очевидно, є наслідком поступового зникнення традиційних функцій цих чинів. Кількість «дружок» могла варіюватися. Так, на півдні Слобожанщини дівчата брали собі пару «дружок», а в центрі та на півночі регіону їхнє число могло досягати дванадцяти.

Розглянувши ієрархію весільних чинів Слобожанщини кінця ХІХ — 80-х років ХХ ст., можна стверджувати, що вона в більшості випадків збігалася із загальноукраїнською. Водночас наприкінці ХІХ ст. локально побутували такі номінації, як «бесіда», «шафер», «шаферина», «піддружий». Останню форму подекуди використовували і протягом середини ХХ ст.

Аналіз польових матеріалів підводить до висновку, що трансформація назв і структурно-функціональних характеристик весільних персонажів зумовлена поступовою втратою історичної пам'яті про їхнє магічно-символічне значення та усвідомлення необхідності в такій кількості виконавців тих чи інших етапів обряду. Подальше дослідження проблеми дозволить виявити зміни та локальні форми побутування весільних чинів на сучасному слобожанському весіллі.

3. Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди на Україні (Історико-етнографічне дослідження) / В. К. Борисенко; АН УРСР, Інститут мистецтвознавства, фольклора та етнографії ім. М. Т. Рильського ; [відп. ред. М. М. Пазяк]. — К., 1988. — 192 с. : ілюстр. — ISBN 5-12-000155-6.

4. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края / под ред. В. Иванова. — Х. : Издание Харьковского Губернского Статистического Комитета, 1898. — Т. I. — 1012 с.

5. Здоровега Н. І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні / Н. І. Здоровега; Академія наук УРСР, Державний музей етнографії та художнього промислу. — К. : Наукова думка, 1974. — 154 с.

6. Костомаров Н. Славянская мифология: исторические монографии и исследования / Н. Костомаров. — М. : Чарли, 1994. — 668 с.

7. Кравець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу. Історико-етнографічний нарис / О. М. Кравець. — К. : Наукова думка, 1966. — 197 с.

8. Кравченко В. Вогонь (матеріали зібрані на Правобережжі) // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. — К., 1927. — Вип. 1–3. — С. 147–181.

9. Курочкин О. В. До історії сватання на Україні // НТЕ. — 1971. — № 4. — С. 77–81; Курочкин О. В. Архаїчний весільний танець «Журавель» («Бусел») // Наукові записки Києво-Могилянської академії. — К., 2002. — Т. 20–21. — С. 71–75.

10. Лавровский П. А. Коренное значение в названиях родства у славян. — С.Пб., 1867. — 120 с.

11. Несен І. І. Весільний ритуал Центрального Полісся: традиційна структура та реліктові форми (середина ХІХ — ХХ ст.) / І. І. Несен; Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, Центр захисту культурної спадщини від надзвичайних ситуацій, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, Державний музей народної архітектури та побуту України. — К. : Центр захисту культурної спадщини від надзвичайних ситуацій, 2005. — 280 с. : ілюстр. — ISBN 966-96489-1-2.

12. Описание свадебных украинских простонародных обрядов в Малой России и в Слободской Украинской губернии, також и в Великороссийских слободах, населенных малороссиянами употребляемых. Сочиненное Григорием Калиновским, армейских пехотных полков, состоящих в украинской дивизии, прапорщиком. В Санктпетербурге. Печатано при Артиллерийском и Инженерном Шляхетном Корпусе у содержателя типографии Х. Ф. Клена. 1776 года / Григорий Калиновский. — Х. : Тип. Губернского Правления, 1889. — 10 с.

13. Охримович В. Значение малорусских свадебных обрядов и песен / В. Охримович // Этнографическое обозрение. — 1891. — № 4. — С. 44–105.

14. Пилипенко М. Ф. Следы родовой организации в свадебных обычаях славянских народов / М. Ф. Пилипенко // Советское славяноведение. Материалы IV конференции историков-славистов (31 января — 3 февраля 1968). — Минск : БГУ, 1969. — С. 638–643.

15. ПМА: с. Хрестіще Слов'янського р-ну Донецької обл.; Омельченко Лариса Іванівна, 1941 р. н.

16. ПМА: с. Хрестіще Слов'янського р-ну Донецької обл.; Щербакова Марія Фомівна, 1928 р. н.

17. ПМА: с. Шарівка Білокуракинського р-ну Луганської обл.; Кваша Олександра Іванівна, 1925 р. н.

18. ПМА: с. Танюшівка Новопсковського р-ну Луганської обл.; Полунін Дмитро Федорович, 1930 р. н.

19. ПМА: с. Танюшівка Новопсковського р-ну Луганської обл.; Буцай Микола Степанович, 1941 р. н.

20. ПМА: с. Закотне Новопсковського р-ну Луганської обл.; Буряк Олена Миколаївна, 1938 р. н.; Буряк Іван Іванович, 1933 р. н.

21. ПМА: с. Бондарівка Марківського р-ну Луганської обл.; Ріпка Наталія Михайлівна, 1955 р. н.

22. ПМА: с. Бондарівка Марківського р-ну Луганської обл.; Котілевська Тетяна Єгорівна, 1917 р. н.; Котілевська Зіна Олексіївна, 1940 р. н.

23. ПМА: с. Курячівка Марківського р-ну Луганської обл.; Білокобильська Анна Ігнатівна, 1917 р. н.

24. ПМА: с. Калмиківка Міловського р-ну Луганської обл.; Гребенюк Надія Дмитрівна, 1942 р. н.

25. ПМА: с. Калмиківка Міловського р-ну Луганської обл.; Хрипка Ніна Максимівна, 1940 р. н.; Фоменко Діна Максимівна, 1936 р. н.

26. ПМА: с. Калмиківка Міловського р-ну Луганської обл.; Кононенко Ольга Олександрівна, 1923 р. н.; Кононенко Клавдія Миколаївна, 1938 р. н.; Шундук Марія Іванівна, 1928 р. н.; Пасічник Анастасія Федорівна, 1924 р. н.; Яблуновська Ганна Тихонівна, 1938 р. н.; Щербак Марія Олексіївна, 1937 р. н.

27. ПМА: с. Литвинівка Біловодського р-ну Луганської обл.; Бережна Ганна Федорівна, 1913 р. н.

28. ПМА: с. Литвинівка Біловодського р-ну Луганської обл.; Мурашка Олександр Іванович, 1933 р. н.; Серета Микола Антонович, 1958 р. н.

29. ПМА: с. Литвинівка Біловодського р-ну Луганської обл.; Боева Ксенія Андріївна, 1928 р. н.

30. ПМА: с. Чугинка Станично-Луганського р-ну Луганської обл.; Сидяченко Марія Яківна, 1925 р. н.

31. ПМА: с. Чугинка Станично-Луганського р-ну Луганської обл.; Пешкова Надія Костянтинівна, 1939 р. н.

32. ПМА: с. Чугинка Станично-Луганського р-ну Луганської обл.; Українська Ліза Стефанівна, 1930 р. н.

33. ПМА: с. Колядівка Новоайдарського р-ну Луганської обл.; Голод Юхим Іванович, 1918 р. н.

34. ПМА: с. Михайлівка Новоайдарського р-ну Луганської обл.; Ткаченко Наталія Василівна, 1915 р. н.
35. ПМА: смт Містки Сватівського р-ну Луганської обл.; Бура Олександра Василівна, 1924 р. н.
36. ПМА: с. Стара Краснянка Кременського р-ну Луганської обл.; Деркачова Надія Афанасіївна, 1938 р. н.
37. ПМА: с. Стара Краснянка Кременського р-ну Луганської обл.; Сохіна Поліна Андріївна, 1928 р. н.
38. ПМА: с. Могриця Сумського р-ну Сумської обл.; Рахимзанова Марина Іванівна, 1962 р. н.
39. ПМА: с. Могриця Сумського р-ну Сумської обл.; Дегтяренко Віра Миколаївна, 1951 р. н.
40. ПМА: с. Вільшана Недригайлівського р-ну Сумської обл.; Заїка Наталія Олександрівна, 1935 р. н.
41. ПМА: с. Ворожба Лебединського р-ну Сумської обл.; Любець Поліна Пилипівна, 1922 р. н.
42. ПМА: с. Ворожба Лебединського р-ну Сумської обл.; Демченко Анна Яківна, 1930 р. н.
43. ПМА: с. Миропілля Краснопільського р-ну Сумської обл.; Тарасюк Ольга Олександрівна, 1936 р. н.
44. ПМА: с. Миропілля Краснопільського р-ну Сумської обл.; Заболотна Наталя Андріївна, 1925 р. н.
45. ПМА: с. Рибальське Охтирського р-ну Сумської обл.; Капушта Олександра Миколаївна, 1931 р. н.
46. ПМА: с. Рибальське Охтирського р-ну, Сумської обл.; Гречка Маруся Гаврилівна, 1926 р. н.
47. ПМА: с. Річки Білопільського р-ну Сумської обл.; Івані Павло Арсентійович, 1929 р. н.; Івані Катерина Андріївна, 1933 р. н.
48. ПМА: с. Річки Білопільського р-ну Сумської обл.; Турчина Марія Василівна, 1951 р. н.
49. ПМА: с. Боромля Тростянецького р-ну Сумської обл.; Солоха Галина Іллівна, 1948 р. н.
50. ПМА: с. Нижня Сироватка Сумського р-ну, Сумської обл.; Коротенко Ніна Павлівна, 1936 р. н.
51. ПМА: с. Нижня Сироватка Сумського р-ну Сумської обл.; Кондратенко Марія Миколаївна, 1937 р. н.; Токарь Олександра Миколаївна, 1939 р. н.
52. ПМА: с. Грушуваха Барвінківського р-ну Харківської обл.; Рой Зінаїда Михайлівна, 1950 р. н.
53. ПМА: с. Грушуваха Барвінківського р-ну Харківської обл.; Шеховцова Тетяна Петрівна, 1927 р. н.
54. ПМА: с. Комарівка Ізюмського р-ну Харківської обл.; Котяхова Лідія Тихонівна, 1933 р. н.
55. ПМА: с. Комарівка Ізюмського р-ну Харківської обл.; Ярова Галина Микитівна, 1938 р. н.
56. ПМА: с. Богуславка Борівського р-ну Харківської обл.; Сало Меланія Макарівна, 1926 р. н.
57. ПМА: с. Богуславка Борівського р-ну Харківської обл.; Стопка Зінаїда Петрівна, 1939 р. н.; Головня Клавдія Дмитрівна, 1946 р. н.
58. ПМА: с. Кіндрашівка Куп'янського р-ну Харківської обл.; Пашала Зоя Петрівна, 1945 р. н.
59. ПМА: с. Тавільжанка Дворічанського р-ну Харківської обл.; Артеменко Галина Петрівна, 1945 р. н.
60. ПМА: с. Левківка Зміївського р-ну Харківської обл.; Доброскок Ганна Василівна, 1924 р. н.
61. ПМА: с. Сінне, Богодухівського р-ну Харківської обл.; Ольховська Наталія Павлівна, 1928 р. н.
62. ПМА: с. Сінне Богодухівського р-ну Харківської обл.; Ярошенко Віра Назарівна, 1929 (28) р. н.; Ольховська Наталія Петрівна, 1928 р. н.
63. ПМА: с. Циркуни Харківського р-ну Харківської обл.; Сорока Олександра Степанівна, 1952 р. н.
64. ПМА: с. Циркуни Харківського р-ну Харківської обл.; Семененко Галина Семенівна, 1939 р. н.
65. ПМА: с. Сніжків Валківського р-ну Харківської обл.; Бондаренко Олена Петрівна, 1947 р. н.
66. ПМА: с. Дмитрівка Первомайського р-ну Харківської обл.; Гаврилов Володимир Олексійович, 1937 р. н.; Гаврилова Ольга Кирилівна, 1938 р. н.
67. ПМА: с. Дмитрівка Первомайського р-ну Харківської обл.; Яценко Антоніна Захарівна, 1934 р. н.
68. ПМА: с. Таранівка Зміївського р-ну Харківської обл.; Журавель Клавдія Василівна, 1925 р. н.; Криворучко Клавдія Афанасіївна, 1949 р. н.
69. ПМА: с. Юрченкове Вовчанського р-ну Харківської обл.; Корнієнко Валентина Іванівна, 1939 р. н.; Тесленко Світлана Олександрівна, 1965 р. н.
70. ПМА: с. Гетьманівка Шевченківського р-ну Харківської обл.; Рижова Ганна Петрівна, 1938 р. н.
71. ПМА: с. Гетьманівка Шевченківського р-ну Харківської обл.; Миргородська Галина Іллівна, 1936 р. н.